

BİZANS SARAYINDA GÜRCÜ BİR İMPARATORİÇE: MARIAM BAGRATIONİ HAYATI VE FAALİYETLERİ (1050-1118)

Onur GÜVEN*

Öz

XI. yüzyıl, Gürcü Krallığı ve Bizans İmparatorluğu için çok farklı hadiselerin gerçekleştiği bir süreç olmuştur. Bu iki devlet siyasi çıkarları gereğince uzun bir dönem birbirleriyle mücadele içerisine girmiştir. Nitekim Basileios II.'un yürütmüş olduğu yayılcı politika, doğu bölgelerinde başarılı olmuş ve Gürcü Krallığı'na karşı özellikle "Güney Gürcistan" şeklinde tabir edilen Tao bölgesinde mutlak hâkimiyet sağlanmıştır. Ancak bölgede yaşanan siyasi ve idari anlamda değişiklikler, Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın tutumunu değiştirmiş ve mücadele şeklinde geçen Gürcü- Bizans ilişkisine olumlu yönde istikamet kazandırmıştır. Daha da önemlisi Selçuklu akınlarının şiddetli bir şekilde görülmeye başlanması her iki devleti birbirine yakınlaştıran bir husus olmuştur. Gürcü Krallığı ve Bizans arasındaki ilişkiler ittifak boyutunda sürerken hanedanlıklar arasında yapılacak bir evliliğin getireceği stratejik hamlenin farkında olan Kral Bagrat, kızı Mariam Bagrationi'yi Bizans sarayına göndermiştir. Mariam zaman içerisinde sarayda önemli bir pozisyona ulaşarak İmparatorlar Mikhael Dukas ve Botaneiates ile evlilik gerçekleştirmiştir. Dukas ile olan evliliğinden Konstantin isimli bir çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çalışmada Mariam Bagrationi'nin hem Bizans sarayında yaptığı faaliyetler ve bıraktığı etkiler hem de ülkesi Gürcistan için dini-kültürel anlamda katkıları dönemin kaynakları göz önünde bulundurularak izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gürcüler, Doğu Romalılar, İmparatoriçe, IV. Bagrat, Nikephoros Botaneiates, Mikhael Dukas*

Abstract

A Georgian Empress in the Byzantine Palaeae: The Life and Activities of Mariam Bagrationi (1050-1118)

XIth century was a period of very different events for the Georgian Kingdom and the Byzantine Empire. These two states struggled with each other for a long period in accordance with their political interests. As a matter of fact, Basileios II's expansionist policy was successful in the eastern regions and he achieved absolute dominance over the Georgian Kingdom, especially in the Tao region, which is called "South Georgia". However, the political and administrative changes in the

* Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara. E-posta: onurguven08@gmail.com ORCID: 0000-0002-3640-2816

(Makale Gönderim Tarihi: 09.08.2024 - Makale Kabul Tarihi: 23.12.2024)

region and the attitude of the Georgian King Bagrat IV gave a positive direction to the Georgian-East Roman relationship, which was in the form of a struggle. More importantly, the Seljuk raids began to be seen in a severe way, which brought both states closer to each other. While the relations between the Georgian Kingdom and Byzantine continued in the alliance dimension, King Bagrat, who was aware of the strategic move that a marriage between the dynasties would bring, sent his daughter Mariam Bagrationi to the Byzantine palace. In time, Mariam reached an important position in the palace and married Emperors Mikhael Dukas and Botaneiates. She gave birth to a child named Konstantin from her marriage with Dukas. In this study, Mariam Bagrationi's activities at the Byzantine palace and the effects she left behind, as well as her religious-cultural contributions to her country Georgia, have been tried to be explained by considering the sources of the period.

Keywords: *Georgians, Eastern Romans, Queen, IV. Bagrat, Nikephoros Botaneiates, Mikhael Dukas*

Giriş

Bizans'ta kadınların rolünü ele alan çalışmalara bakıldığında, Bizans'ın ataerkil bir yapıda olduğunu ve dolayısıyla çoğunlukla siyasi, idari ve askeri olaylar anlatılırken kadınlardan bahsedilmediği vurgulanmıştır.¹ Aslında bu durum Orta Çağ tarihi özelinde şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü yüzyıllar boyunca makam ve mevki sahibi olanlar, orduları idare edenler ve siyasi hayatı biçimlendirecek birtakım kararları uygulamaya geçirenler erkekler olmuştur. Bu sebeple Bizans kadınlarının tarihte oynamış oldukları rollerin ortaya çıkarılması da titiz ve ayrıntılı çalışmaların ürünleri olmuştur.² Bizans tarih yazımında saraydaki kadınlar, çocuk yapma ve onların bakımının ötesinde erkeklerden daha farklı, toplumsal hayatta daha az görünen ancak toplumun işleyişinde ve sürdürülebilir olmasında kritik role sahip oldukları zaman zaman ifade edilmiştir. Onların yaptıkları meslekler, yaşam şekilleri ve toplumdaki işlevleri; mevcut kültürü kayda değer bir şekilde biçimlendirmiş ve bazı dönemlerde erkeklerin etkinlikleriyle de çelişmiştir.³

Bizans sarayında kadınlar, kendi adlarına devleti yönetme ve yönlendirme imkânına sahip oldular. Çoğu zamanda evlilik hususundaki tercihleri erkek imparatoru belirlerken, kadınların bu dönemlerdeki faaliyetleri devlet idaresini derinden etkiledi. Bu konuda hâliyle kadınların Bizans'taki konumunu anlamlandırabilmemiz açısından önemli veriler sunmaktadır. Bunun dışında ikonalar, azizlerin yaşamları, vakayinameler, çeşitli dokümanlar ve biyografi türündeki kaynaklarda kadınların net bir şekilde yer aldıkları bilinmektedir. Ayrıca tarihi eserler ve kiliselerde kadınlara dair değerli görseller de mevcuttur. Araştırmaya konu olan Gürcü prenses Mariam Bagrationi de çeşitli tarihi vesikalarda, ikonalarda ve sikkelerde kendisine yer bulan hem Bizans hem de Gürcü tarihinde önemli bir yere sahip olan bir şahsiyettir.⁴

XI. yüzyılda merkezi bir devlet kurma sürecinde olan Gürcistan için güçlü Bizans'la mücadeleye girişip onları mağlup etmek zordu. Bazı durumlarda komşu ve yakın devletlerle dostane ilişkileri sürdürmenin diplomasi açısından en iyi yolu, devletler arasında gerçekleşen hanedan evlilikleridir. Böyle bir hanedan evliliği, Gürcistan Kralı

¹ Connor 2011, s. 11.

² Konu hakkında bkz. Nicol 2001.

³ Connor 2011, s. 11-12.

⁴ Mikaberidze 2000, s. 183-184.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

IV. Bagrat'ın kızı Maria ile Bizans İmparatorları, ilk önce VII. Mikhael Dukas ve sonrasında Nikephoros Botaneiates arasındaydı. Mariam Bagrationi'nin siyasi hayatı, Bizans sarayında yaşanan iç çatışmalarla doğrudan bağlantılıydı. Gürcü tarih yazımında Mariam'ın esasında Bizans İmparatorluğu'nu idare ettiğine dair ciddi söylemler de mevcuttur.⁵ Öte taraftan Bizanslı tarihçiler onun yeteneğinden ve saraydaki işlevinde büyük bir hayranlıkla bahsederler. Ayrıca onun güzelliğinin karşısında büyülenmişlerdir.⁶ Saraydaki etkisinin yanında İmparatoriçenin doğduğu topraklara da büyük bir ilgisi ve sevgisi vardı. Mariam'ın evliliğinin temel amacı Gürcistan ile Bizans arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Çünkü XI. yüzyılda her iki ülkenin bekasını tehdit eden Selçuklular, büyük bir tehlike olarak belirmişti.⁷ Hâliyle iki ülkenin bir ittifak içerisinde bulunması Selçuklulara karşı iş birliği ihtimalini güçlendirecekti. Mariam Bagrationi bu iş birliğinin bir parçası olarak tarih sahnesinde rol oynamıştır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bir dönem Gürcistan ile Bizans arasındaki ilişkileri düzenleyen İmparatoriçenin gerçekleştirdiği siyasi, diplomatik ve kültürel hadiselerle ilgili Gürcü ve Bizans tarih yazımında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu çalışma, Gürcü tarihi kaynakları temelinde Mariam Bagrationi'nin Bizans'taki yaşamını ve siyasi faaliyetlerini ele almaktadır.⁸ Bagrationi'ni hayat hikâyesi ifade edilmeden önce XI. yüzyılda Gürcü ve Bizans'ın siyasi vaziyetlerine ve ilişkilerine değinilmektedir. Bu husus çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturur çünkü her iki devlet özelinde siyasi durumun iyi analiz edilmesi Bagrationi'nin faaliyetlerini ve onun önemini anlaması açısından değerlidir. Ardından Mariam'ın Bizans sarayındaki faaliyetleri, idari yapıya etkisi ve Dukas-Kommenos hanedanlıkları arasındaki bağlantıları ele alınmakta; neticede ise Bagrationi'nin Gürcü kilise ve manastırlarının inşa edilmesine ve Gürcü gençlerinin eğitilmesi hususuna temas edilmektedir. Çalışmada dönemin kaynakları, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesi/analizi metodu kullanılarak incelenmiştir. Doküman incelemesi de nitel araştırmanın bir alt başlığı olarak; araştırması planlanan olgu hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.⁹

XI. Yüzyılda Bizans ve Gürcistan'ın Siyasi Vaziyeti

Gürcistan'ın XI. yüzyıldaki temel gayesi, Bizans bağılılığından kurtulmak ve merkezi bir idare teşkil ederek birleşik ve bağımsız bir Gürcistan Krallığı kurmaktır. III. Bagrat'ın (1008-1014) hükümdarlığından itibaren başa geçen Gürcü hükümdarları ülkenin bağımsızlığını yeniden sağlamaya çalıştı. Bu dönemde Basileios II. önderliğinde gücünü iyice arttıran Bizans İmparatorluğu ise topraklarının doğu kesiminde hâkimiyetini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmakta ve büyük ölçüde de başarılı oluyordu. XI. yüzyılın genel bir görüntüsüne bakıldığında Bizans'ın sürekli olarak Gürcistan'a boyun

⁵ Mashurashvili 2019, s. 7.

⁶ Komnena 2000, s. 40.

⁷ Kartlis Tskhovreba 2011, s. 192 vd.

⁸ Kartlis Tskhovreba 2011, s. 270-302.

⁹ Yıldırım ve Şimşek 2018, s. 191.

eğdirmek için uğraş verdiği ve bazı Gürcü idarecilerinin de bu duruma destek sağladığı bilinmektedir.¹⁰ Bu dönem içerisinde birleşik bir Gürcü Krallığının meydana getirilmesi, çoğu durumda ülke içinde yaşanan siyasi süreçler üzerinde büyük etkisi olan zorlu dış-politik koşullarda gerçekleşti. O dönemde Gürcistan, siyasi anlamda problemlerle bir süreçten geçmekteydi. Kakheti-Hereti idarecilerinin isyanları, Türk kuvvetlerinin saldırıları ve Bizans İmparatorluğu tarafından aktif olarak destek gören Kldekari Eristavi Liparit Bagvashi'nin itaatsizliğiyle bu durum daha da arttı.¹¹

Bizans bu süreç içerisinde Gürcistan'ı rakip ve düşman olarak gördüğü için her koşulda birleşmenin önüne geçmeye çalıştı. Kırılgan bir yapıya sahip olan ülkeyi merkezileştirme sürecinde olan Gürcistan, ulusal egemenlik için mücadele veriyor ve Bizans'a karşı çıkıyordu. Bu amaçla diplomatik bağlantıları olan III. Bagrat'ın halefi I. Giorgi, Bizans'ın muhalifi olan doğu ülkeleri ve diğer bölgelerin yöneticilerini kendi lehine kullanmaya gayret etti ancak bu ittifak girişiminden başarısızlıkla ayrıldı. Gürcistan için Bizans'ın boyunduruğundan kaçma ve ulusal egemenlik kazanma çabaları da 1030-1050 yılları arasında başarısızlıkla sonuçlandı.

Gürcü Kralı I. Giorgi (1014-1027) döneminde, Bizans İmparatoru Basileios II. ile ilişkiler son derece kötü bir durumdaydı. Özellikle Tao¹² bölgesindeki hâkimiyet mücadelesi, I. Giorgi'nin bu arazi üzerinde hak iddia etmesi, Bizans sarayı tarafından ciddiyetle takip edilmekteydi. I. Giorgi ve Basileios II. arasında Ardahan, Göle, Şavşat ve Javakheti bölgeleri üzerinde hâkimiyet tesis etme çabası vardı. Neticede ise İmparator, Oltu üzerine bir ordu gönderdi. Ancak Giorgi bu mücadeleden başarıyla ayrılarak, Bizans ordusunu geri püskürttü.¹³ 1021 ve 1022 yıllarında İmparator, tekrardan bölgede belirerek, Gürcü ülkesine ağır darbeler vurdu. Basileios'un girişmiş olduğu bu seferler sonucunda Tao ve Gürcistan'ın iç bölgelerinde mutlak bir hâkimiyet elde edildiğini söylemek mümkündür. 1025 yılında İmparator öldüğünde ise Erzurum, Muş ve Van bölgeleri dâhil Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu toprakları Bizans idaresine geçmişti.¹⁴

Basileios II. ile giriştiği mücadeleden mağlubiyetle ayrılan Gürcü Kralı Giorgi, yapılan anlaşma sonucunda bir süre sora Gürcü Kralı olacak olan oğlu Bagrat'ı üç yaşındayken İmparator'a gönderdi. Üç yıl boyunca Bizans'ın elinde rehin kalan Bagrat, 1025 yılında İmparator hastalandığında Gürcü ülkesine geri döndü. Penek Kalesi'ne ulaştığı esnada İmparator Basileios'un öldüğü ve yerine VIII. Konstantinos'un başa geçtiği haberi ulaştı.¹⁵ Basileios'un ölümü şüphesiz Gürcü ve Bizans ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasına yol açtı. İmparator'un doğu bölgelerine sık aralıklarla yaptığı seferler, Gürcülerle amansız bir mücadeleye girilmesine de neden oldu. Onun ölümüyle her iki devlet arasındaki gerginlik ve mücadele azalmaya başladı. Bizans ile Gürcülerin

¹⁰ Javakhishvili 1983, s. 93.

¹¹ Kartlis Tskhovreba 2011, s. 265 vd.; Peacock 2007, s. 50.

¹² Tao bölgesi, Gürcü kaynaklarında geçen ifadeye göre "tarihi Güneybatı Gürcistan" toprakları olarak zikredilmektedir. Geniş anlamda Erzurum'un büyük bir kısmı ve Artvin'in güneyi Tao sınırları içerisinde kabul edilmektedir.

¹³ Subaşı 2022, s. 16.

¹⁴ Javakhishvili 1983, s. 94.

¹⁵ Javakhishvili 1983, s. 94-95.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

ortak çıkarları ve siyasi hedefleri onların daha yankında ilişki kurmalarına vesile oldu.¹⁶ Kral Giorgi'nin 1027 yılında ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu Bagrat (1027-1072) tahta çıktı. Yaşanın küçük olmasını nedeniyle Bagrat'ın annesi Mariam Artsruni, merkezi idareyi eline alarak Gürcü ülkesinde söz sahibi oldu. Ancak bu dönemlerde mevcut otorite zayıflığından faydalanmak isteyen Liparit Bagvashi, tüm gücüyle Krallığa ortak olma amacı taşıyordu. Her iki devlet içerisinde yaşanan süreçler bir anlamda iki milletin kaderinin bir yazıldığını gösteren gelişmelere sahne oldu. Asya topraklarından gelen büyük Türkmen kitleleri o döneme kadar amansız mücadele içerisinde olan Bizans ve Gürcüleri aynı amaç doğrultusunda bir araya getirdi. Asya'dan belirip Ortadoğu ve Kafkas içlerine doğru süratle ilerleyen bu topluk Selçuklulardan başkası değildi.

Gürcülerle Bizanslar arasında gerçekleştirilmek istenen ittifakın temelinde aslında doğuda beliren Selçuklu tehdidi bulunmaktadır. Çağrı Bey'in akınlarıyla başlayan Selçuklu fetihleri artarak devam etmekte; bu durumda her iki devleti birbirine yaklaştırmaktaydı.¹⁷ Selçukluların akınları Tuğrul Bey ve sonrası dönemde daha da şiddetli hâle geldi. Araştırmaya konu olan Mariam Bagrationi'nin tam da bu evrede Bizans sarayına giderek stratejik bir evlilik gerçekleştirmesi hem kendi ülkesi hem de gelin gittiği Bizans için önemli bir adım oldu. Çünkü önceden düşman olan iki devlet artık Selçuklulara karşısında ittifak hâlindeydiler. Bir anlamda böylesi korkutucu bir güce karşılık ittifak ve bu ittifakı sağlamlaştırmak her iki devletin de çıkarına olan en mantıklı hamlelerden birisi değil miydi?

Bizans İmparatoru III. Romanos döneminde mevcut ittifak hâli ileri bir seviyeye ulaştı. 1032 yılında Kral Bagrat'ın annesi Mariam, İmparatorla anlaşma amacıyla başkente gitti. Mariam'ın amacı oğluna *kuropalates*¹⁸ unvanının verilmesini sağlamak ve evlilik yoluyla hanedanlar arası somut bağlantı kurmaktı. Neticede ise söz konusu unvan Bagrat'a tevcih edildi ve hanedanlık mensubu Helene, Bagrat'la evlenmek için Gürcistan gönderildi.¹⁹ Helene evlendikten kısa bir süre sonra hayatını kaybetti ve Bagrat ise Borena'yla evlendi.

Kral Bagrat idaresinin güçlenmeye başladığı bu dönemde Kldekari Eristavi Liparit Bagvashi ile uzun ve çetin bir mücadeleye girişti. Bizans İmparatorluğu, Gürcü Krallığı'yla arası kötü olmasa da daha çok Liparit'i destekledi. Ancak Bizans kendi çıkarı gereği bu iki gücün barış yaparak bölgede istikrarın sağlanmasından yanaydı. Nitekim bir anlaşma zemini bulunarak Abhazya ve Gürcistan'ın büyük bir kısmı Bagrat'a; Ardanuç ve Şavşat'ın yer aldığı güney bölgeler ise Liparit'e bırakıldı.²⁰ Gürcistan'da bu gelişmeler yaşanırken öte tarafta Selçuklu şehzadeleri olan İbrahim Yınal ve Kutalmış büyük bir

¹⁶ Kopaliani 1969, s. 8.

¹⁷ Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 113.

¹⁸ Bu kavram Bizans İmparatorluğu'nun I. Justinianus döneminden başlamak üzere Komnenos hanedanlığına kadar kullanılan bir unvandır. Sarayda bulunan en yüksek rütbeli kişilere verilmesinin yanında özellikle Kafkasya'daki yüksek idarecilere verilen unvan olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹ Javakhishvili 1983, s. 97.

²⁰ Kopaliani 1969, s. 14.

orduyla 1048 yılında Pasinler istikametine ilerlemekteydiler. Burada gerçekleşen mücadelelerde Selçuklu kuvvetleri ciddi başarı elde etti.²¹

Liparit Bagvashi dengeleri iyi kurabilen ve Gürcistan'ın siyasi hayatına yön veren bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Liparit bir dönem hem Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'le hem de Bizans İmparatoruyla yakın ilişkiler kurmayı başardı. Böylelikle Gürcü idari yapısında önemli bir pozisyona yükseldi. Bu gelişmeler üzerine Kral Bagrat, Konstantin Monomachos'un yanına Bizans başkentine giderek (1048/50) ittifak arayışına girdi.²² Bu ziyarette Bagrat'ın kızı Mariam Bagrationi'de bulunmaktaydı. Mariam'ın hikâyesi de tam olarak bu dönemde başladı. Monomachos, Gürcü misafirlerini 3 yıl boyunca başkentte misafir etti.²³ Liparit bu 3 yıllık süreyi olumlu değerlendirirken kendi gücünü iyice arttırdı. Ancak Liparit'in hesaba katmadığı husus bölgenin diğer feodal beyleri ve idarecileriydi. Liparit'in idaresini istemeyen yöneticiler, onu ve oğlunu tutsak alarak Kral Bagrat'a teslim ettiler. Kral Bagrat ise Liparit tehdidini böylece ortadan kaldırdı.

Bizans İmparatorluğu'nda Basileios II.'un hayatını kaybetmesi İmparatorluğun fetih politikasını doğrudan etkilemesi bağlamında dönüm noktası olarak görülmektedir.²⁴ Basileios'un ardından başa geçen İmparator Konstantin, yaşı oldukça ileriydi ve devlet işlerini yürütebilmeye muktedir değildi. Basileios ile artan hazine gelirlerini tüketmekle meşgul oluyordu. Konstantin'in erkek çocuğu olmadığı için kendisinden sonra tahta kimin geçeceği sorun oldu ve İmparatorluğun kadınları bu evreden itibaren devreye girmeye başladı. İmparatorun yaşı ilerlemiş Eudokia, Zoe ve Theodora isimli üç kızı vardı. Zoe ile Theodora ilerleyen dönemlerde hanedanlıkta önemli rol oynayacaklardır.²⁵ Zoe, devlet içerisinde yer alan ve seçkin ailelerinden birisine mensup Romanos Argyros ile 1028 yılında evlenerek, onun tahta çıkmasına vesile oldu. Yukarıda ifade edilen kadınların tahta çıkacak İmparatoru belirmesine en iyi örneklerden birisi Zoe idi. İmparatoriçenin evlilik hamleleri Bizans tahtının ve kaderinin şekillenmesinde rol oynuyordu.

Romanos'un ölümü üzerine Zoe, Mikhaıl IV. ile evlendi. İmparatoriçenin bu evliliği 1042 yılında son buldu ve İmparatorluk bir süre Zoe ve Theodora'nun müşterek olarak yönetimine kaldı. Theodora'nın bu dönemden sonra yönetim kısmında yer almaya ciddi anlamda başlaması, Gürcü Prenses Mariam Bagrationi'nin kariyerini de doğrudan etkileyen bir husustu. Bu esnada Zoe üçüncü defa evliliğe adım atmaya karar verdi. Çünkü iki kardeş birbirleriyle hiçbir surette anlaşamıyordu ve devletin idaresi üçüncü bir kişiye bırakılmıyordu. Konstantinos IX. Monomachos gerçekleşen evlilikten sonra tahta geçti.²⁶

²¹ Peacock 2017, s. 165-166.

²² Javakhishvili 1983, s. 102.

²³ Bu misafir edilme hadisesi aslında Bagrat'ın rehin tutulmasıdır. Çünkü Monomachos, Gürcistan'da Liparit'in güçlenmesi için ona zaman kazandırmıştır. Liparit ise Bagrat'ın oğul Giorgi'yi kendi himayesi altında tahta çıkarmıştır. Bunun üzerine Monomachos, Bagrat'ı serbest bırakmıştı. Bkz. Javakhishvili 1983, s. 106.

²⁴ Ostrogorsky 2015, s. 296.

²⁵ Hill 2003, s. 55-58.

²⁶ Ostrogorsky 2015, s. 302.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

Monomachos idaresindeki Bizanslı komutan Georgios Maniakes, Sicilya'da ve doğuda ciddi askeri başarılar elde edildi. Ayrıca İmparatorluğun doğu sınırında Basileios'un Armenia bölgesinde gerçekleştirdiği gibi harekâtlar icra edildi ve Ani ilhak edilerek başarılar kazanıldı.²⁷ Ancak bu kazanılan başarılar uzun süre kalıcı olmayacaktı. Bizans sınırlarında yeni topluluklar ortaya çıktı ve onların saldırıları İmparatorluğu hiç olmadığı kadar zor duruma soktu. Doğu bölgelerinde Selçuklular, batıda Normanlar ve kuzeyde ise Peçenek, Uz ve Kumanlar Bizans'la amansız bir mücadele içerisine girdiler. Görüldüğü gibi doğudaki Selçuklu tehlikesi sadece Gürcüler için değil Bizans için de geçerliydi. Bu sebeple bu ortak düşmana karşı Gürcü- Bizans ittifakı artık kaçınılmaz oldu.²⁸ Konstantinos IX. Monomachos 1055 tarihinde hayatını kaybetti. Bu aşamadan sonra İmparatoriçe Theodora inisiyatif olarak yönetim hakkını kendi adına kullandı. Bu hak sonucunda Mikhail VI. Tahta geçti. 1050'li yıllardan itibaren İmparatorluk siyasi açıdan Komnenos ve Dukas hanedanlıkları arasındaki ilişkiler çerçevesinde gelişim gösterdi. Komnenoslar Anadolu coğrafyasında askeri otoritenin en önemli temsilcileriyken; Dukaslar başkentin sivil otoritesinin temsil etmekteydi. 1050'li yıllar artık Bizans sarayının doğudan gelen bir prensesin etkisi altına girdiği bir tarihti. Bu prenses; Komnenos ve Dukas hanedanlıklarının kaderini etkileyen ve Bizans ile Gürcü tarih yazımına adını bir şekilde kaydettiren Mariam Bagrationi'den başkası değildi.²⁹

Mariam Bagrationi'nin Hayatı ve Bizans İmparatorluğu'na Etkileri

Bizans ve Gürcü kaynaklarında farklı söyleniş biçimleriyle yer alan Mariam Bagrationi, Gürcü Kralı Bagrat'ın kızıdır. 1050 yılında dünyaya gelen Mariam, Gürcü literatüründe Maria ve Martha olarak da geçmektedir. Hahuli³⁰ (Khakhuli) Manastırı'nda yer alan ikonada ise Mariam adı kullanılır.³¹ Mariam'ın annesi Oset Kralı'nın güzelliğiyle ünlü kızı Borena Alaneli'dir. Kaynaklarda annesi Kraliçe Borena'nın güzel ve zeki bir kadın olduğu ve Mariam'ın da annesine çok benzediği belirtilir. Bu sebeple Bizans'ta evlendikten sonra kendisine Alaneli lakabı verildi. Kraliçe Borena, Alan-Oset Kralı Urdure'nin kızıydı, onun babası ve erkek kardeşi Kral Bagrat'a, Türklerle ve Gence hâkimiyle yapılan savaşlarda yardımcı oldu.³² Bizans literatüründe Maria çoğunlukla "Alanialı/Alaneli" olarak bilinir. İberyalı ve Abhazyalı şeklinde bir ifadenin kullanılmadığı görülmekte, bu durumda annesine yapılan vurgudan kaynaklanır.³³ Bizans döneminde sarayda farklı dönemlere ait Maria isimli kadınlar vardı. Kaynaklarda bu kadınlar Alanialı, Antakyalı, Bulgaristanlı ve Macaristanlı gibi ayrıt edici isimlerle ifade edilmektedirler.

²⁷ Ostrogorsky 2015, s. 308.

²⁸ Shengelia 1968, s. 84-92.

²⁹ Kısa bir biyografisi için bkz. <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102/> (Erişim tarihi: 25.02.2024); Mikaberidze 2000, s. 183-209.

³⁰ Hahuli, günümüzde Erzurum ilinin Tortum ilçesine bağlı Bağbaşı köyünde yer almaktadır.

³¹ Mikaberidze 1998, s. 141.

³² Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 116.

³³ Garland ve Rapp 2006, s. 2.

Kral Bagrat'ın Liparit sorununu çözmek amacıyla Bizans başkentinde bulunduğu esnada Gürcü keşiş Giorgi Mtatsmindeli, saraya gelerek Gürcü heyetini ziyaret etti. Bu ziyaret sayesinde Mtatsmindeli, Mariam'ın ilk zamanları hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Kral Bagrat, kızı Mariam ve annesi Mariam'ın sarayda bulunduğu süreç içerisinde Bizanslılarla yakın ilişkiler kurdukları bilinmektedir.³⁴ Theodora, bu yakın ilişkiler sürerken Mariam Bagritioni'yle yakından ilgilenererek, onunla duygusal anlamda bağ kurdu. Nitekim Kral Bagrat'tan, kızı Mariam'ı büyütme ve yetiştirme amacıyla istedi. Bagrat ikili ittifaka zarar gelmemesi açısından bunu seve seve kabul etti. Neticede Mariam'ın Bizans sarayındaki hikâyesi kesintilerde olsa başlamış oldu.

XI. yüzyıla ait kaynak bir eser olan Giorgi Mtatsmindeli'nin Hayatı isimli kitap Mariam'ın Bizans'a gidişi ve ilk zamanlarını kaydeder. Giorgi Mtatsmindeli (1009-1065), Athos Dağı'ndaki Ivron Manastırı'nın başrahibiydi. Eserinde konuyla ilgili şunları ifade etmektedir;

... Çünkü Yunan Krallığı'nın (Bizans İmparatorluğu'nun) Kraliçe Teodora tarafından yönetildiği dönemde, Kraliçe Aphaz Bagrat Kralı'ndan kızı Marta'yı (Mariam) ona vermesini istedi. Kral Bagrat, büyük bir mutlulukla kızı Marta'yı (Bizans'a) özel hizmetçileriyle birlikte gönderdi ve o günlerde, ilahi bir vasiyetle Kraliçe Teodora hayatını kaybetti (Ağustos 1056). Ve aynı zamanda Kral Bagrat'ın annesi Kraliçe Meryem de oradaydı ve kutsal babamız (Giorgi Mtatsmindeli) de bir iş için oradaydı. Bagrat'ın kızı Marta'yı Krallığa götürdüler. Ve başrahip, kutsal adam [Giorgi] Marta'yı herkesin gözü önünde gördü. Onunla ilgili kehanette bulunarak şunları söyledi: 'Herkes bilsin ki, bugün Kraliçe gitti ve başka Kraliçe geldi.' Sonra kısa bir süre kaldı ve Marta'yı tekrar getirdiler ve bir süre sonra Dukas onu tekrar çağırdı ve gelini olması için imparatorluk şehrine götürüldü. Sonra, keşişin [Giorgi] önceden bildirdiği gibi, onun nasıl olgunluğa ulaştığını gördüklerinde herkes şaşırды ve iradesini önceden bildiren Tanrı'ya şükrettiler. Ve Kraliçe Meryem (Marta'nın annesi) başrahibe (Giorgi) şöyle dedi: 'Ey Baba, Marta hakkında önceden bildirdiğin kehanet gerçekleşti.'³⁵

Mariam, Theodora'nın isteği üzerine ülkesinden harekete geçerek Bizans sarayına doğru yola çıktı. Başkente ulaştığında Theodora'nın ölümü (1056) üzerine tekrar Gürcistan'a dönmek durumunda kaldı.³⁶ Saraya ulaştığında Mariam'ı gören keşiş Mtatsmindeli, eserinde çarpıcı bir ifade kullanmıştır; "Bugün İmparatoriçe (Theodora) hayatını kaybetti; Kraliçe (Mariam) büyülü şehre girdi."³⁷ Mariam henüz etkili birisi değilken onu Kraliçe olarak gören Mtatsmindeli adeta ondaki potansiyeli görerek böyle bir kelime kullanmıştı. Bu ifade hiç şüphesiz Mariam'ın etkileyici güzelliği ve Kraliçe gibi davranmasıyla alakalı değil miydi?

Mtatsmindeli'nin Mariam için yakıştırdığı "Kraliçe" lafzından kısa bir süre sonra Mariam'ın sarayla ilişkisi açık bir şekilde başlamıştı. Nitekim Theodora'dan sonra Mariam'ın Bizans sarayıyla ilişkisi daha uzun süreli olacaktır. 1064 yılında dönemin

³⁴ Tanieladze 2021, s. 25.

³⁵ Mtsire 1981, s. 151-153.

³⁶ Bazı yayınlarda Mariam'ın İstanbul'a varamadığı ve yoldayken haberi alıp geri döndüğü ifade edilmektedir. Bkz. Bayram 2015, s. 456.

³⁷ Mtsire 1981, s. 151-153.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

İmparatoru Konstantinos Dukas, tıpkı Theodora'nın yaptığı gibi Kral Bagrat'a haber göndererek kızı Mariam'ı saraya göndermesini istedi. Buradaki amaç Mariam'ı oğlu Mikhael Dukas ile evlendirmektir.³⁸ Evliliğin sebepleri arasında Gürcü kaynakları yıkıcı Selçuklu akınlarına karşı Bizans-Gürcü ittifakını sağlamlaştırmak olduğu ifade edilmekte,³⁹ Connor ise bu evliliğin siyasi nedenlerden dolayı gerçekleştirildiğini belirtmektedir.⁴⁰ Mikhael ile Mariam'ın evlendiği tarih 1065 olarak vurgulanmaktadır. Başkente geldikten bir yıl sonra evlendikleri Gürcü literatüründe kaydedilir.⁴¹ Başka bir metinde ise Mikhael Dukas'ın tahta oturduktan bir süre sonra yani 1073 yılında bu evliliğin gerçekleştiği yazılır.⁴²

Garland-Rapp, Maria'nın 1066-1071 yılları arasında Mikhael Dukas ile evlenmek için geldiğini söyleyerek daha geniş bir zaman aralığı vermektedir.⁴³ Öte taraftan şüphesiz Gürcü Prensesin bu evliliği Kral Bagrat açısından diplomatik anlamda bir başarıydı. Mikhael Dukas'ın babası X. Konstantin, 1059'da Isaakios I Komnenos'un tahttan çekilmesiyle tahta oturmuştu ve belki de söz konusu idarenin yeni bir rejim olması (Dukas-Komnenos değişikliği), onun konumunu sağlamlaştırmak için gelenekten bir şekilde ayrılmasına sebebiyet vermişti ve Doğu ile olan bağların güçlendirilmesi ön plana alınmıştı.⁴⁴ Bir başka faktör de genç Mariam'ın dış görünüşü olmalıdır. Çünkü güzelliğe imparatorluk genelinde çok değer verilirdi. Gürcü kaynağı tam anlamıyla kronolojik bilgiler aktarmasa da Mariam'ın gelişi tarihini 1065-66 olarak kaydetmektedir.⁴⁵ Giorgi Mtatsmindeli, onun başkente Dukas tarafından getirildiğini aktarır, bu da 1067 yılı öncesinde anlamına gelir.⁴⁶ İmparatorluk gelinlerinin evlenmeden önce kraliyet sarayında bir çeşit eğitimden geçirmeleri beklendiğinden, bu tören verilen eğitimden bir süre sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldi. Bizans kaynakları Mariam'ın 1072'nin başında bir "basilissa" olduğunu belirtmektedirler.⁴⁷

Mariam'ın Bizans sarayındaki ilk yıllarında kayınvalidesi, Konstantin X Dukas'ın eşi İmparatoriçe Eudokia Macrembolitissa'nın gölgesinde yaşadı. Konstantin'in 1067'deki ölümü üzerine Eudokia, yeniden evlendi ve eşi olarak General Romanos Diogenes'i seçti. Diogenes'in hükümdarlığı sırasında (1068-1071) Mikhael'in devlet politikalarında hiçbir rol oynamadığı görülüyor ve Eudokia ile Diogenes'in iki oğlu ortak imparator olarak taç giydi. Eudokia, Diogenes'in 1071'de Malazgirt'te Selçuklular tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından idareyi yeniden ele geçirmeyi düşündü. Mikhael ve Eudokia'nın bir ay süren ortak yönetiminin ardından Dukas ailesi onu bir manastıra yerleştirme hamlesiyle iktidara getirmek için Mikhael'i serbest bıraktı.⁴⁸

³⁸ Mashurashvili 2019, s. 22.

³⁹ Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 113-114.

⁴⁰ Connor 2011, s. 333.

⁴¹ Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 114.

⁴² Hill 2003, s. 34.

⁴³ Garland ve Rapp 2006, s. 4.

⁴⁴ Kopaliani 1969, s. 129.

⁴⁵ Kartlis Tskhovreba 2011, s. 291.

⁴⁶ Mtsire 1981, s. 156.

⁴⁷ Hill 2003, s. 114.

⁴⁸ Ostrogorsky 2015, s. 322.

Mariam, saraya geldikten ve yaptığı evlilikten sonra adından sıkça söz ettirmeye başladı. Özellikle güzelliğiyle Bizans'ta ün salan Mariam, birçok kaynakta da kendisine yer bulur. Psellos'un Mariam hakkında söyledikleri dikkate değerdir;

Her ne kadar zenginliği ve eksikliği, o en büyük makama ışıltı katacak gibi olsa da İmparatoriçe Alanyalı Maria'yı ailesi nedeniyle övmek gereksiz olacaktır hem erdem olarak hem de güzellik olarak kendi üstünlüğü yeterince büyük bir övgüdür. Eğer tragedya şairinin dediği gibi 'sessizlik bir kadının şanı' ise o zaman diğer tüm kadınlardan daha fazla onurlandırılmayı hak ediyor, çünkü kocası hariç hiç kimseyle konuşmaz ve onun o doğal güzelliği teamüllerin belirlediği herhangi yapay bir süsten çok daha etkileyicidir.⁴⁹

Sarayda son derece yakın ilişki kurduğu Anna Komnena'da Mariam'ın güzelliğine yönelik dikkat çekici anekdotlar sunmaktadır;

Aslında çok uzun, bir selvi ağacı gibiydi. Teni kar beyazıydı, yüzü oval, yüzünün rengiyse bir bahar çiçeğini veya bir gülü anımsatıyordu. Ya o gözlerinin parlıtısı, onu hangi ölümlü tarif edebilir ki? Açık mavi gözlerinin üzerinde kemer gibi alev renkli kaşlar vardı. Bir ressamın eli pek çok kez her mevsimde açan çiçeklerin renklerini taklit etmiştir ama İmparatoriçenin o güzelliği, çevresine yayılan o zarafet, tavırlarının büyüleyici çekiciliği, bunlar tarif edilemez ve ressamın çizebileceklerinin ötesindeymiş gibi görünüyordu. Ne Apelles ne Pheidias ne de bir heykeltıraş hiçbir zaman böyle bir eser yaratamadılar. Anlatılana göre Gorgon'un başı görenleri taş döndürürmüş ama İmparatoriçeyi yürürken gören ve onunla aniden karşılaşan birisi aptallaşıyor, olduğu yere çakılı kalıyor ve konuşmıyor adeta o anda her türlü duygu ve düşünceden uzaklaşıyor...⁵⁰

İmparator Mikhael Dukas ile evlendikten sonra Mariam, Augusta ve Basilissa gibi çeşitli unvanlar aldı. Augusta, genel anlamda yönetime ortak olan eş, anne ve imparatoriçe hüviyetindeki kişiler için kullanılır.⁵¹ Taç giyen bir kadın, sadece ona taç giydiren imparator hayatta olduğu sürece bu unvanla çağırılırdı. Bu unvana özgü olarak bazı ayrıcalıklı unvanlar da bulunur. Bunlar muhafız alayı, fermanlar, nişanlar ve saraydaki törenlerde belli bir makam elde etme gibi sıralanmaktadır. Ayrıca Augusta, kişiden kişi farklılaşmaktaydı. Bir kadın yalnızca kocası hayatta ve tahtta ise bu unvanla çağırılırdı.⁵² Eğer kadının kocası öldüğünde ise ona Basilissa denmekteydi. Aslında bu unvan imparatorun kızları için kullanılırdı. Aleksios Komnenos'un iktidarında sadece taç giyen imparatoriçelere resmi ve usule uygun olarak Basilissa diye hitap edildiği bilinmektedir. Mariam, Bizanslı tarihçiler tarafından bu unvanla birlikte kaydedildi.⁵³ Anna Komnena'da Mariam için İmparatoriçe dediği bilinmektedir.⁵⁴

Mariam'ın Mikhael Dukas ile evliliği, iki hanedanlığın (Dukas-Komnenos) kendi aralarında yaptıkları mücadelelerin de başlangıcı olmuş ve Maria, tüm bu çekişmelere yakından tanıklık etmiştir. Isaakios I Komnenos'un iktidarından sonra başa Konstantinos Dukas'ın geçmesi, İoannis Komnenos'un eşi olan Anna Dalassene'yi son derece kızdırdı

⁴⁹ Psellos 1979, s. 131.

⁵⁰ Komnena 2000, s. 40.

⁵¹ Connor 2011, s. 289

⁵² Hill 2003, s. 107.

⁵³ Hill 2003, s. 117.

⁵⁴ Komnena 2000, s. 35.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

ve Dukas hanedanlığına karşı nefret söylemlerine başladı.⁵⁵ 1071 yılında meydana gelen Malazgirt hezimetinden sonra başa geçen Mikhael Dukas, Bizans sarayına geldiği 1065 yılından itibaren Eudokia'nın yanında olan Mariam, İmparator ile evlendirildi. Bu evlilikten kısa bir süre sonra 1074 yılında Konstantinos isimli erkek evlat dünyaya geldi.⁵⁶ Erkek çocuk doğurmadan önce Bizans kaynaklarının yazmayıp, Ermeni kaynaklarının ifade ettiği bir husus bulunmaktadır. Kaynağa göre Mikhael Dukas, son derece dindar ve Mariam'la olan ilişkisinde mesafeli olduğu için İmparatoriçe Bizanslı komutanlardan birisiyle ilişki yaşadığını ve onu İmparatora karşı kıskırttığı ifade edilmekteydi.⁵⁷ Ancak bu durum başka kaynaklarda doğrulanmamaktadır.

İmparator Mikhael Dukas, tahta geçtikten sonra Nikephoros'u önemli bir mevkiye getirdi. Onun da etkisiyle sürgüne gönderilen Komnenos ailesine gerektiği saygıyı vererek, saraya geri çağırıldı. Yapılan evliliklerle birlikte de Komnenoslar, itibarlarını geri kazandılar.⁵⁸ Bizans İmparatorluğu bu dönemlerde doğu ve batı istikametinden çeşitli saldırılara maruz kalmaktaydı. Özellikle batıdan gelen şiddetli Peçenek akınları ve doğudaki Selçukluların Anadolu içlerine doğru yayılım göstermeleri İmparator Mikhael'i çeşitli önlemler almaya itti. Bunlardan birisi Komnenos ailesinden Aleksios ve Isaakios kardeşleri doğu bölgelerine askeri idareci olarak görevlendirildi.⁵⁹ İmparatorluğun Türkler tarafından kısa süre altına alındığı bu devirde, Mikhael'in vasat idaresi; devlet meselelerinden ziyade farklı mecralara ilgi duyması Bizanslı idareci ve askerler tarafından memnuniyetsizliğe sebep olmaktaydı. Öyle ki Mikhael Dukas'ı tahttan indirmeye yönelik hamleler başlamıştı.

Mikhael'in iktidarına karşı çıkan ayaklanmaların çoğunluğunu Aleksios Komnenos bastırdı. 1078 yılında halkın ve askeri kanadın desteğini alan Nikephoros Botaneiates ciddi bir ayaklanma başlattı ve başkente doğru ilerlemeye başladı. Yönetim anlamında zafiyet gösteren Mikhael, Nikephoros'un bu girişimini ve arkasına aldığı desteği görünce Aleksios'un çabasına rağmen tahttan çekildi. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) ise fazla mukavemetle karşılaşmadan tacını giyerek Bizans'ın İmparatoru oldu.⁶⁰ Tahttan feragat eden Mikhael ise kiliseye çekilerek keşiş hayatını başladı. Bu hayatı sürdürürken yüksek mevkilere ulaştığı bilinir. Eşi Mariam ve oğlu Konstantinos Dukas güney bölgelerinde yer alan Petrion Manastırı'na çekildiler.⁶¹

Nikephoros Botaneiates tahta geçtiğinde evlenmek için adım attı. O dönemde Nikephoros için üç aday bulunmaktaydı ancak bu adayların evlilik için uygun olup olmadıkları tartışma konusu oldu. İlk öne çıkan Mikhael'in annesi Eudokia'dır. Eudokia daha önce iki defa evlendiği için üçüncü defa gerçekleşecek olan bu evlilik "zinaya" tekabül edeceğinden uygun olmadı. İkinci aday Mikhael kız kardeşi Zoe'dir. Bu adayı da Nikephoros'un kendisi istemedi. Üçüncü olarak manastıra kendisini kapatan Mikhael'n

⁵⁵ Ostrogorsky 2015, s. 316.

⁵⁶ Kopalani 1969, s. 132.

⁵⁷ Urfalı Mateos 2000, s. 150-153.

⁵⁸ Angold 1997, s. 122.

⁵⁹ Neville 2012, s. 29.

⁶⁰ Neville 2012, s. 46.

⁶¹ Neville 2012, s. 77.

eşi Mariam ön plana çıkmaktaydı. Mikhael henüz hayatta olduğu için böyle bir evlilikte zina olacaktı.⁶² Nikephoros'un Mariam'la evlenmeyi istemesindeki bir başka husus ise akrabalık bağı olan birisiyle evlenmek istemeyişidir. Çünkü İmparator akrabalık bağlarının fayda sağlamasının yanında iktidarda kalmak için ne denli tehlikeli olabileceğinin farkındaydı. Akrabalık bağına kullanan İmparatorluk kadınları, tahta kimin çıkacağına karar verebilme gücüne sahiptirler. 1081 itibarıyla İmparatorlukta bulunan üç kadın; Anna Dalassene, Mariam ve Bulgaristanlı Maria büyük bir ustalikle tahtta söz sahibi olabiliyorlardı.⁶³

Ioannes Dukas söz konusu bu evlilik bahsinde ortaya çıkarak önemli bir rol oynadı. Çünkü Ioannes bu evlilikle Dukas hanedanlığının gücünü sürdürmek istiyordu. Neticede Mariam evliliği kabul ederek tekrardan Bizans sarayına geldi. Bu evlilikten Mariam memnuniyet duyuyordu. Çünkü yeniden oğluyla birlikte sarayda bulunarak, güçlü bir pozisyon elde etme şansı buldu Nikephoros ise aynı şekilde güç kullanarak çıktığı tahtı Mariam aracılığıyla Dukaslarla bağlantı kurarak kuvvetlendirmek istemekteydi. Nitekim Nikephoros Botaneiates iktidarına meşruiyet kazandırma amacı vardı.⁶⁴ Söz konusu evlilik, Mariam'ın eski eşi Mikhael'in sağ olması, Mariam'ın iki; Nikephoros'un üçüncü evliliği olması nedeniyle zina kabul ediliyordu ancak tüm zorluklara rağmen düğün Ayasofya'da gerçekleşti.⁶⁵ Ioannes Dukas bu süreçte; evlilikle birlikte Mariam'ın Augusta/Basilissa olmasını sağladı, yeğeni olan Mikhael'i kiliseye göndererek Nikephoros'un hükümdarlığını kolaylaştırdı ve dolaylı yoldan Aleksios'un kuvvetlenmesine yol açtı. Çünkü Ioannes'in güçlenmesi, evlilik bağıyla münasebet kuran Aleksios'u da olumlu anlamda etkileyecektir.

Nikephoros Botaneiates'in kısa süren iktidarında bazı ayaklanma girişimi ve isyan hadiseleri gerçekleşti. Bu ayaklanma girişimleri özellikle Isaakios ve Aleksios Komnenos İmparator adına bertaraf etmeyi başardı. Bu iki kardeş, Nikephoros'un bir dönem en güvendiği komutanlardı. Bu sebeple onlara Balkanlar ve Anadolu'nun askeri anlamda idaresini bıraktı.⁶⁶ İmparatorun bu güveni ve onları önemli mevkilere getirmesi, saray içerisinde bazı huzursuzlukların ve kıskançlıkların doğmasına sebebiyet vermekteydi. İmparatorun güvenine rağmen kendilerini daha da sağlama almak isteyen Isaakios ve Aleksios Komnenoslar, İmparatoriçe Mariam'a yakınlaşarak onunla ittifak kurma yoluna gittiler. Öyle ki Isaakios'un üstün gayretiyle Mariam'ın Aleksios'u evlat edinmesi dahi bu ittifakın içerisindeki önemli bir gelişmeydi.⁶⁷ İttifakın boyutu zaman içerisinde sadece kendilerini sağlama alma şeklinde gelişim göstermedi, Nikephoros'u tahttan indirerek başa geçmesi tasarlanmaya başladı. Öte taraftan Mariam, oğlu Konstantinos yerine İmparatorun tahtı akrabasına bırakacağı söylentisi Komnenoslarla kurulan ittifakın daha büyük bir boyuta ulaşmasını yol açtı. Son hamle olarak Komnenos kardeşler Mariam'a

⁶² Connor 2011, s. 333.

⁶³ Hill 2003, s. 146.

⁶⁴ Angold 1997, s. 125.

⁶⁵ Neville 2012, s. 77-78.

⁶⁶ Zonaras 2009, s. 181-182.

⁶⁷ Komnena 2000, s. 52-53.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

oğlunu tahta ortak yapacaklarını teklifini iletmeleri, Mariam'ı ikna etmeye yetti.⁶⁸ Neticede Aleksios Komnenos (1081-1118), ordunun da desteğiyle tahtı ele geçirmeyi başardı.⁶⁹ Aleksios Komnenos'un tahta geçmesi bir anlamda kadınlar arası güç mücadelesinin de başlamasına neden oldu. Bir taraftan Aleksios'un çok önem verdiği Mariam, öte taraftan karısı; İmparatoru adeta dramatik ve trajik bir filmin heyecanlı son sahnesine doğru sürüklemekteydi. Acaba bu filmin sonunda hangi kadın istediğini alarak Aleksios Komnenos'un yanına kurulacaktı?

Aleksios'un tahta geçmesiyle başka bir kadın figür daha ön plana çıktı. Nitekim zaman içerisinde Mariam'ı alt ederek sarayda tek hâkim güç olma yolunda stratejik bir adım atacaktı. Bu kadın Andronikos Dukas ve Bulgaristanlı Maria'nın kızı, Aleksios'un eşi Eirene (Irimi) Dukaina'dır. Aleksios'un hâkimiyetinden sonra Mariam ve oğlu Konstantin sarayda bulunuyordu. Özellikle Aleksios'un annesi, kardeşi ve üvey annesi statüsünde bulunan Mariam'ı yanına alarak sarayda yaşaması, buna karşılık Eirene'yi başka bir yere gönderme hamlesi şüphesiz onun Mariam ile evleneceği iddialarının ortaya çıkmasına sebep oldu.⁷⁰ Bizans'ta çok çocuk sahibi olma düşüncesi Komnenos hanedanlığı esnasında esnetildiği görülür. Bu çerçevede 1078-1083 yıllarında Eirene ve Aleksios'un çocuğunun olmayacağından çekiniliyordu. Çocukları olmaması da Aleksios'un Eirene'den boşanıp çocuk doğurabilecek olan Mariam'la evlenmeyi düşünmesine yol açtığı dedikodularını yaymaktaydı.⁷¹

Evlilik dedikoduları ve Mariam'ın sarayda kalmasıyla ilgili Anna Komnena önemli bilgiler vermektedir. Çünkü Anna, Mariam'ın oğlu Konstantin ile nişanlıydı ve kendi deyimiyle Mariam ile her konuda görüşürdü. Anna'ya göre Mariam ve oğlunun sarayda kalmasının nedeni başkalarının haset etmeleri ve bu işi için farklı nedenler öne sürmelerine rağmen tamamen ailesel bağlardı. Mariam, Komnenos kardeşlerden İsaakios'la yeğenini evlendirdi, Aleksios'u ise evlat edinerek aileyle akrabalık bağları tesis etti. Ayrıca saraydan ayrılırsa oğlunun başına bir şey gelmesi Mariam'ı saraya bağlayan başka bir nedendi.⁷²

Dukas hanedanlığı mensupları, Aleksios ile Mariam arasında çıkan dedikodulara inanmadı. Ancak İmparatoriçe Eirene'nin hâlen taç giymemiş olmasından rahatsızlardı. Bu sebeple Eirene'nin bir an önce taç giymesini talep ediyorlardı. Netice istediklerini alarak Aleksios'tan bir süre sonra Eirene, Patrik eliyle taç giydi.⁷³ Bu durum şüphesiz Eirene'nin konumunu iyice güçlendirdi. Mariam ise bu durum karşısında manevi evladı Aleksios'un sadece kendisi ve oğlunun can güvenliğini sağlamanın yanında oğlu için "mor mürekkeple yazılmış ve yaldızlı mühür taşıyan yazılı bir belge" talep etti.⁷⁴ Burada Mariam'ın amacı oğlu Konstantin'in mor ayakkabı giyerek tahta ortak edilmesini sağlamaktı. Bunun üzerine İmparator, altın yaldızlı ferman gönderdi, bu fermadan

⁶⁸ Komnena 2000, s. 67.

⁶⁹ Ostrogorsky 2015, s. 329.

⁷⁰ Tarieladze 2021, s. 34.

⁷¹ Hill 2003, s. 143.

⁷² Komnena 2000, s. 72.

⁷³ Komnena 2000, s. 107.

⁷⁴ Komnena 2000, s. 110; Kopalani 1969, s. 243.

Mariam'ın istekleri yer alıyordu. Ayrıca Konstantin'e tümü mor renkli olan eşyalar verildi. Konstantin, İmparatorun imzasının altına mor mürekkeple imza atıyor ve onun arkasından yürüyordu.⁷⁵ İstediklerini alan Mariam, kendisinin makamına ve şanına uygun olarak saraydan ayrıldı. Konstantin Monomachos'un yaptırdığı halk tarafından Mangana adı verilen Georgios Manastırı'na geçti. Mariam burada yaşayacaktı ve yanında Isaakios Komnenos da bulunmaktaydı.⁷⁶

İlk aşamada Mariam'ın istedikleri olmuş gibi görünmektedir. Ancak özellikle Mariam'ın gidişinden sonra onun planladığı hususların tedrici olarak tersine döndüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Mariam manastırdaki konağına gittiğinde oğlunun imparatorluk eşyalarını bir süre daha kullandığını ancak sonrasında Aleksios'un bu eşyaları elinden alarak hükümdarlık statüsünde tek başına kaldığı bilinir.⁷⁷ 1091 yılında Anna ile nişanlandırılan ve Mariam'ın isteği neticesinde İmparatorluk varisi olarak lanse edilen Konstantin, Aleksios'un hamlesiyle büyük hayal kırıklığına uğradı. İmparator Aleksios 1092'de 5 yaşında olan oğlu Ioannis'i imparatorluk varisi olarak gösterdiği bir tören tertip etti ve bu hadisenin onuruna sikke bastırdı.⁷⁸

Mariam ve Konstantin'in zaman içerisinde ulaştıkları yüksek mertebeler ve sarayda geldikleri pozisyon son yaşanan hadiselerden sonra durumun tersine dönüştüğünü göstermektedir. Süreci içerisinde meydana gelen olaylar, Eirene ve Ioannis'in yükselişi; Mariam ve Konstantin'in düşüşüne sebebiyet vermişti. Mariam ile Aleksios arasında gerçekten duygusal bir bağ olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Ancak böyle bir evliliğin gerçekleşmesinden ziyade gündeme dahi gelmesi saraydaki dengeleri altüst etmeye yetiyordu. Halihazırda Mariam'ın eski eşlerinin hayatta olması ve Nikephoros'la evliliğinin zaten çok konuşulması Aleksios'la olan duygusal bağlantının önüne geçmekteydi. Anna Komnena'nın ifade ettiğine göre Mariam'ın öncelikli amacı evlilik değil oğlunun İmparatorluğa ortak bir konumda olmasını sağlamaktı.⁷⁹ Neticede zaman içerisinde Aleksios ile Eirene'nin durumunun değişmesi ve İmparatorun eşine bağlılığının artması iplerin tamamen Eirene'nin eline geçmesine neden oldu. Hatta Eirene biraz daha ileri giderek Mariam ile olan çekişmesinden kaynaklı olarak Anna ve Konstantin'in nişanın bozulmasını sağladı.⁸⁰ Bu durum da İmparatorlukta gücü elde eden bir kadının ne kadar ileri gidebileceğini göstermekteydi.

Mariam, Bizans sarayına ilk gelişinden son dönemlerine kadar geçen süreçte birçok mülk sahibi oldu. Sahip olduğu bu yerleri saraydan uzaklaştırıldığı zaman ikametgâhı olarak kullandı. Hem Mariam hem de oğlu Konstantin büyük bir servete sahipti. Başkente yakın Mangana Sarayı ve manastırına (Konstantin IX Monomachos tarafından yaptırılmıştır) ve Hebdomon Manastırı'na (Basileios'un mezar yerinin olduğu saha) sahipti. Ayrıca Kavala limanına yakın bir mevkiye Petritzos/Petriconi ve Pernikos adlı mülkleri de vardı. Petritzos, Gürcü manastırı Theotokos Petritzonissa ile Stenimachos

⁷⁵ Komnena 2000, s. 112.

⁷⁶ Komnena 2000, s. 112.

⁷⁷ Zonaras 2009, s. 174.

⁷⁸ Komnena 2000, s. 121.

⁷⁹ Komnena 2000, s. 114.

⁸⁰ Komnena 2000, s. 127.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

şehri (Bulgaristan'ın güneyinde) arasında, her ikisinden de sadece birkaç kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Söz konusu bu bölgenin Gürcü feodal aileleriyle yakın bağlantıları vardı. Petritzos Manastırı, 1083 yılında, Gürcü soyundan bir general olan Gregory Bakuriani tarafından, başta aile üyeleri ve diğer askerler olmak üzere 50 Gürcü keşişin kullanımı için meydana getirilmişti. Manastıra bölgede geniş mülkler kazandırdı ve kendisi ile kardeşi oraya gömüldü. Konstantin'in bölgede ayrı mülkleri vardı; bunların en önemlisi Trakya'da, Serres yakınlarındaki Pentegostis'te büyük bir yerd. ⁸¹ Burada görüldüğü üzere Mariam, Gürcü kültürü ve dinini başkent ve çevresinde yaşatmaktaydı. Gürcü geleneklerinden gelen özelliklerini sürdürmek istediği ve kendine has yaşam tarzıyla mülkünde yaşadığını ifade etmek mümkündür. ⁸²

1094 yılında İmparator Aleksios sefere çıktı ve bu esnada Konstantin'i Pentegostis'teki evinde ziyaret etti. Ziyarete Nikephoros Diogenes adında bir kişi Aleksios'a suikast planladı. Suikastın planlandığı yer akıllara Mariam'ın bu işe destek sağladığını getirmektedir. ⁸³ Plan başarılı olmadı ve İmparator bu olayın bir isyan girişimine dönmesini engellemek için Diogenes'i hapsedirdi. Diogenes ele geçirildikten sonra Mariam'ın söz konusu bu girişimi bildiğine dair bazı belgeler tespit edildi. Mariam suikast girişiminden haberdardı ancak Diogenes'i bu fikriden vazgeçirmek için çabaladığı bilinmektedir. ⁸⁴ Aleksios, Mariam'la alakalı olan verilerin duyulmasını engelledi ve Mariam'a zarar gelebilecek bir tavırdan kaçındı. Bunun altında yatan sebep ise öncesinde Mariam ile Aleksios'un arasında kurulan manevi bağ olduğu belirtilir. ⁸⁵

Suikast girişimi ve ardından yaşanan gelişmelerden kısa bir süre sonra sağlık durumu iyi olmayan Konstantin hayatını kaybetti. ⁸⁶ Oğlunun ölümünden sonra Mariam, Trakya bölgesindeki manastıra çekilerek hayatını sürdürdü. Burada Mariam'ın kendi isteğiyle mi yoksa sürgüne mi gönderildiği hususunda tartışma bulunmaktadır. Gürcü literatüründe Mariam'ın başkentten kovulmak suretiyle Trakya'ya geldiği yazılmaktadır. ⁸⁷ Garland-Rapp, onun oğlunun vefat etmesiyle kendisini manastıra kapattığı ve dine adanmışlığı ifade etmektedirler. ⁸⁸ Ohrili Theophylact ise 1095 yılında Mariam'ı Prens Adaları'nda ziyarete ettiğini ve onun sürgün hayatı içerisinde kaldığını belirtir. ⁸⁹

Mariam Bagrationi'nin Gürcistan'ın Kültürel ve Dini Hayatına Etkisi

⁸¹ Garland ve Rapp 2006, s. 8.

⁸² Tarieladze 2021, s. 36.

⁸³ Komnena 2000, s. 158.

⁸⁴ Komnena 2000, s. 162.

⁸⁵ Tarieladze 2021, s. 42-46.

⁸⁶ Konstantin'in ölümü noktasında farklı tarihler öne sürülmektedir. Garland ve Rapp 1097 ve öncesinde bir tarihte hayatını kaybettiğini ifade ederken; Otashvili ve Mikeladze, 1096 yılını; Fahriye Bayram 1094 yılını vurgulamaktadır. Bkz. Garland ve Rapp 2006, s. 9; Otashvili ve Mikeladze 2020, s. 115; Bayram 2015, s. 471.

⁸⁷ Otashvili ve Mikeladze 2020, s. 116.

⁸⁸ Garland ve Rapp 2006, s. 9.

⁸⁹ Tarieladze 2021, s. 51.

Mariam Bagrationi'nin Bizans sarayına gelip burada eğitim almasından sonra sadece siyasi değil kültürel ve dini alanda da adından söz ettirmiştir. Oğluyla birlikte siyasi çatışmaların içerisinde yaşam mücadelesi veren Mariam için bu durum dini, felsefi ve edebi fikir dünyasının etkilenmesine sebep olmuştur. Mangana bölgesindeki kompleksi onun sadece ikametgâhı olmamış, Theophylact başta olmak üzere Bizanslı ve Gürcü bilim insanlarını burada ağırlayarak adeta kültür yuvası hâline dönüştürmüştür.⁹⁰ Mariam Bagrationi'nin dini yönünün kuvvetli olduğunu Theophylact'ın aktardığı kayıtlardan ulaşmak mümkündür. Mariam, İncil'in detaylı açıkladığını içeren bir metin sipariş etmiş, manastır hayatını kendi isteğiyle kabul ederek dindar bir hayat sürmeyi tercih etmiştir.⁹¹

Mariam Bagrationi, Bizans'ta Gürcü kültür ve medeniyetini tanıtmak ve geliştirmek amacıyla da çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Gürcü kökenli Bizanslı komutan Gregory Bakuriani ile olan iş birliği sayesinde Bulgaristan'a yakın bir mevkide manastır inşa ettirmiştir.⁹² Yine Athos'taki Iviron Manastırı için ciddi desteklerde bulunmuştur.⁹³ Mariam, annesiyle birlikte Kudüs bölgesinde de bir manastır (Kaphatha) inşa ettirmiştir. Gürcü kültürü için de kutsal mekân olarak kabul gören Kudüs'e yapılan böyle bir yapı şüphesiz Mariam'ın kutsal bir simge hâline dönüşmesine vesile olmuştur.

İmparatoriçe Mariam, Gürcistan'a ziyarete geldiğinde her zaman büyük bir sevgiyle karşılandı ve kutsal bir statüde görüldü. Bizans'ta yaptığı ilk evliliğin amacı Gürcistan'ın İmparatorlukla ilişki kurmasını sağlamaktı. Bu nedenle Mariam'ın faaliyetleri Gürcüler tarafından son derece stratejik olarak kabul edildi.⁹⁴ Giorgi'nin 1089'da tahttan çekilmesi ve oğlu Kurucu/Aghmashenebeli David'in tahta çıkması Mariam'ın memleketiyle temasını daha da arttı; Çünkü David, Mariam'a her zaman büyük saygı duymuştu.

Zaman içerisinde İmparatoriçe Mariam sadece Bizans'ın altın ve gümüş sikkelerinde değil, Gürcü ikonalarında da tasvir edilir hâle geldi. Bu seviyeye gelmesinde Davit Aghmashenebeli'nin kilise ve devlet reformlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olması yatmaktadır. Kral Davit, Mariam'ın verdiği ilhamla Gelati Akademisi'ni (Manastır, Kilise ve eğitim kurumlarının olduğu bir kompleks) kurdu. Özellikle Gelati Akademisi için Mariam, Davit'e Hahuli (Khakhuli)'den Meryem'in mucizevi bir ikonunu gönderdi.⁹⁵ Yine David, Mariam'ın desteğiyle Akademi'nin seçkin mezunlarını yüksek öğrenim görmeleri için Bizans'a gönderdi çünkü Gürcü idarecilere göre o zamanlar Bizans, dünyanın en iyi eğitim merkeziydi.⁹⁶ Mariam, eğitim alan Gürcüleri memleketleri Gürcistan'a geri gönderdi ve burada David onları devlet hizmet edebilecekleri çeşitli makamlara yerleştirdi.

⁹⁰ Garland ve Rapp 2006, s. 9.

⁹¹ Hill 2003, s. 95.

⁹² Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 115.

⁹³ Bayram 2015, s. 473.

⁹⁴ Mashurashvili 2019, s. 39.

⁹⁵ Otarişvili ve Mikeladze 2020, s. 116.

⁹⁶ Tarieladze 2021, s. 53.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

Mariam Bagrationi'nin tavsiyesi üzerine, 1104'te David IV, Ruis-Urbnis'in Kilisesi'nde bir toplantı düzenledi ve bu sırada Mariam, söz konusu toplantıya onur konuğu olarak davet edildi. Kilise toplantısını, dünya çapında gerçekleşen bir kilise toplantısına benzer şekilde hazırlayarak, bunun olağanüstü ve özel bir önemi olduğu vurgulandı. Burada toplanan Gürcü önde gelenleri, Davit Agmashenebeli taraftarlarının çizgisini benimsedi ve çok önemli kararlar alındı; "Değersiz ve yetersiz yüksek rahipler görevden alındı, onların yerini kraliyet hükümetine sadık insanlar alındı."⁹⁷ Toplantının akabinde Mariam aile üyeleriyle vedalaştı ve Trakya'daki malikanesine döndü.

Bizans topraklarına dönen Mariam, son yıllarını Trakya'da, inşa ettiği manastırlardan birinde geçirdi ancak başkentte yer alan sarayında pek görülmedi. Bu dönemde Bizans ve Gürcistan kraliyet sarayı arasında çeşitli hanedan evliliklerinin gerçekleşmesine vesile oldu ve bu durum iki devletin birbirine yakınlaşmasına katkıda bulundu. Onun sayesinde 1116 yılında Davit Agmashenebeli'nin kızı Prenses Kata ile İmparator Aleksios'un oğlu İsaakios Komnenos'un evliliği gerçekleşti. Mariam Bagrationi muhtemelen⁹⁸ 1118'de Trakya'daki malikanesinde öldü. Orada kendi yaptırdığı manastırlardan birine gömüldü. Böylece Bagrationi ailesinin parlak bir temsilcisi olan İmparatoriçe Mariam, siyasi kişiliği ve diplomatik düşüncesiyle öne çıktı ve bu sayede ülkesi dışındaki zamanın en büyük imparatorluğunda olağanüstü sonuçlar elde ederken, anavatanında büyük otorite ve saygıya sahip oldu.

Mariam Bagrationi, Gürcü dini hayatı ve kültüründe ikonalara resmedilen bir İmparatoriçe vasfındadır. Hahuli Manastırı'nda bulunan bir triptiğin⁹⁹ üzerinde ilk eşiyile birlikte Hz. İsa tarafından kutsandıkları bir eser bulunmaktadır. Hahuli Manastırı, David III Kuropalates (958-1001) tarafından yaptırılmıştır. Bu bölge zaman içerisinde önemli din adamlarının yetiştiği ve çeşitli eserler verdiği önemli bir saha hâlini almıştır. Bizans-Gürcistan arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve Gürcü keşişlerin çabaları neticesinde Gürcü kültürel hayatında Meryem ikonu gelişmiştir. Hahuli'deki bu triptiğin oluşmasında da bu hadiselerin payı vardır.¹⁰⁰

Meryem ikonu, I. Demetre (1125-1154) döneminde hem ikonu korumak hem görünürlüğünü arttırmak ve hem de bazı mesajlar vermek amacıyla Hahuli triptiğini yaptırmıştır. Yapılış tarihini Bayram, 1125-1130 aralığını vermektedir.¹⁰¹ Triptiğin içerisinde başlıca Gürcü Krallığının ihtişamını yansıtan öğeler, İslâm ülkelerine siyasi mesaj içerikleri olan motifler bulunmaktadır. Merkezde Meryem Ana, tepesinde Bizans İmparatoru Mikhael Dukas ve karısı Mariam Bagrationi'nin tasviri yer alır.¹⁰²

⁹⁷ Otarishvili ve Mikeladze 2020, s. 116.

⁹⁸ Ölüm tarihi net bir şekilde tespit edilememiştir.

⁹⁹ Triptik veya Hahuli triptiği, Orta Çağ'da Gürcistan ve çevresinde kabartma tekniğiyle kullanılarak oluşturulan; üç kısımlı büyük bir Meryem Ana ikonası olarak ifade edilmektedir. Söz konusu bu ikona VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar tarihlenen yaklaşık yüz kadar Gürcü ve Bizans kökenli işlenmiş madde örneği içermektedir. Hahuli triptiği günümüzde Tiflis'teki Gürcistan Sanat Müzesi'nde bulunmaktadır.

¹⁰⁰ Bayram 2015, s. 449.

¹⁰¹ Bayram 2015, s. 450.

¹⁰² Bayram 2015, s. 451.

Hahuli Manastırı'ndaki triptiğin dışında Mariam Bagrationi'nin iki Bizans İmparatoru'nun kariyerlerindeki rolünü Paris Coislin'deki Aziz İoannes Krisostomos'un Vaazları'nın yer aldığı yazmada görmek mümkündür.¹⁰³ Söz konusu yazma Mikhael Dukas ile evlendiği zaman ısmarlandı. İlgili tasvirde Mariam'ın ve Dukas'ın am beden portreleri ve ortalarında onlara taç giydiren Hz. İsa bulunur. Mariam, ortasında kırmızı bir taş bulunan, İmparator'da olandan daha gösterişli taç takmaktadır. Ayrıca kendisinin ve İmparatorun isimleri başlarının üzerinde yazmaktadır. Daha sonra burada Mikhael'in adı silinerek, yerine Nikephoros Botaneiates'in adının eklendiği görülür. Bunun dışında sayfalara kesilerek, düzeltilmiş ve Mikhael'in portresi biraz daha yaşlandırılmıştır. Çünkü Nikephoros evlendiğinde, Dukas'tan daha yaşlıydı.¹⁰⁴ Burada Mariam'ın Bizans İmparatorluğunda oynadığı belirleyici ve meşrulaştırıcı rolü ortaya çıkarmak gibi bir düşünce olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kommenos hanedanlığı süresince, diğer dönemlere göre kadınların silüetinin yer aldığı nümizmatik eserler bulunmaktadır. 1067-1081 yılları arasında kadının yer aldığı birden fazla sikke örneklerini görmek mümkündür. Kadınlar çoğunlukla başkentte basılan altın sikkelerin üzerinde yer alırlar. Bu sikkelere örnek vermek gerekirse Eudokia Makrembolitissa ve Mariam Bagrationi, sikke üzerinde eşleriyle birlikte kendi unvanlarını da ifade eden yazılarla yer alırlar.¹⁰⁵ Bu iki kadında eşlerine meşruiyet kazandırmakta ve sikkelerde eşler arasında Hz. İsa tasviri ve haç örnekleri görülmektedir. Mariam kaynaklara geçen güzelliğiyle birlikte, *basilissa* unvanıyla söz konusu nümizmatik eserlerde tasvir edilir.

Sonuç

Mariam Bagrationi, Gürcü Kralı Bagrat'ın kızıdır. Siyasi nedenlerden dolayı Mikhael Dukas ile evlenmişti. XI. yüzyılda bir Bizans İmparatoruyla evlenen ikinci yabancı prensesti. Oğulları Konstantin 1074 yılında doğmuş ve babasıyla birlikte genç bir yaşta ortak imparatorluğa ortak olmuştu. Nikephoros Botaneiates tahta el koyunca Mariam ve Konstantin Petriion Manastırı'na çekildiler. Bu aşamadan sonra İoannes Dukas'ın tavsiyesi ve öğütleri doğrultusunda Mariam, tahtı ele geçiren İmparatorla evlendi. Bu husus Bizans temayüllerine göre zina olarak zikredilmektedir. Evlilikle beraber Mariam bir kere daha *basilissa* olmuştu.

Botaneiates'in İmparatorluğu zamanında Mariam, Komnenoslardan Isaakios ve Aleksios'a yardım ederek onları himayesine aldı. Isaakios, Mariam'ın kuzeniyle evlenmiş; Aleksios ise Mariam tarafından evlat edinilmiştir. Aleksios'un tahtı ele geçirmesinden sonra başkentte Mariam ve Aleksios arasında aşk dedikoduları yayılmıştı. Buradaki en temel sebep ise Aleksios'un eşi Eirene Dukaina'nın taç giyme töreninin gecikmesidir. Neticede Eirene'nin taç giymesıyla Mariam için düşüş dönemi başlamıştır. Oğlu Konstantin'in Anna ile olan nişanın bozulması da Mariam-Konstantin için sona geldiğini göstermiştir.

¹⁰³ Connor 2011, s. 333.

¹⁰⁴ Connor 2011, s. 334.

¹⁰⁵ Hill 2003, s. 109.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

Mariam'ın Bizans sarayında ulaştığı konumun anlaşılması bakımından Nikephoros ile evliliği ve sonrasında onun tahttan el çektilmesi hadisesine bakmak yeterlidir. Nikephoros ile Mariam'ın evliliği, iktidara süreklilik ve meşruiyet kazandırmıştı. Ancak Nikephoros, Mariam'ın oğlunu ortak imparator ilan etmediği zaman İmparatoriçe Komnenos hanedanlığıyla ittifak yaparak kocasını darbe ile tahttan indirmiştir. Mariam, Nikephoros'un İmparator olarak meşrulaştırmasına destek vermişti fakat oğluna yönelik destek görememesi İmparatorun tahtan inmesine sebep olmuştur. Bu evreden sonra Mariam'ın annelik endişesinin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir.

Hem Gürcü hem de Bizans kaynakları incelendiğinde XI. yüzyılda Gürcistan ile Bizans arasındaki ilişkiler birçok açıdan çelişkiye sahne olmuştur. İlk başlarda her iki devlet arasında yaşanan savaş durumu Selçuklu etkisiyle sonrasında ittifaka dönüşmüştür. Yine uygulanan politikalar arasında Gürcü Krallarının hanedan evliliği yoluyla İmparatorlukla dostane ilişkiler kurma çabaları sonuç vermedi. Bundan sonra Bizans'a karşı akıllı bir diplomasi yapılmaya çalışıldı ve Gürcü hükümdarlar burada da hayal kırıklığına uğradı. Buna rağmen mücadeleyi bırakmadılar, her fırsatı değerlendirmeye ve ülkenin birliğini sonuna kadar götürmeye çalıştılar. Birleşik Gürcü Krallığı'nın kurulması ve Bizans ile ittifak kurulmasının uzun sürmesi; Selçukluların ortaya çıkıp Gürcü ülkesine ve yöneticilerine yaptığı yıkıcı müdahalelerden kaynaklı bir durumdur.

Kral Bagrat'ın kızı Bizans İmparatoriçesi Mariam'ın faaliyetleri, ülkesi için yorulmak bilmeyen çalışmaları, uyguladığı reformlar ve Gürcistan'a uzattığı yardım eli, çalışma içerisinde aktarılan hususlardır. Bizans sarayından sonraki yaşamında bir dönem İmparator Aleksios'a karşı çeşitli komplolara ve isyanlarda adı geçer. Netice itibarıyla Mariam Bagrationi'nin hem Bizans hem de Gürcü ülkesi için son derece önemli bir şahsiyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mariam'ın mezarı noktasında Rodop Dağları'nın bir bölümünde bazı arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir ve Kraliçenin mezarı Nikos Zekos tarafından tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Angold 1997, Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204 A Political History*, Longman, London and New York.
- Bayram 2015, Fahriye Bayram, “Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania”, *OLBA XXIII*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, Mersin, 447-485.
- Connor 2011, Carolyn Connor, *Bizans’ın Kadınları*, çev. Barış Cezar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Garland ve Rapp 2006, Lynda Garland - Stephen H. Rapp Jr, “Mart’a-Maria of “Alania”, *De Imperatoribus Romanis* (an Online Encyclopedia of Roman Emperors), 1-19.
- Hill 2003, Barbana Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları İktidar, Himaye ve İdeoloji*, çev. Elif Gökteke, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
<http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102/> (Erişim tarihi: 25.02.2024)
- Javakhishvili 1983, Ivane Javakhishvili, *tkhzulebani*, t. 2, sakartvelos ssmetsnierebata ak’ademia tbilisis sakhelmts’ipo univesit’et’i. Tbilisi.
- Kartlis Tskhovreba 2011, *Kartlis Tskhovreba, leonti mroveli&juanşeri*, red. dekanozı maqsime canturia gamomtsemloba axali ivironi, Tbilisi.
- Komnena 2000, Anna Komnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series Cambridge, Ontario.
- Kopaliani 1969, Vasil Kopaliani, *Sakartvelosa da bizant’iis politikuri urtiertoba 970-1070 tslebshi*, Tbilisi.
- Mashurashvili 2019, *Marta-mariam bagrat’ioni sakartvelos da bizant’iis k’ult’urul da p’olit’ik’ur tskhovrebashi*, ivane javakhishvilis sakhelobis tbilisis sakhelmts’ipo univesit’et’i humanit’arul metsnierebata pak’ult’et’i samagist’ro p’rograma sakartvelos ist’oria, Tbilisi.
- Mikaberidze 2000, Avtandil Mikaberidze, “Die Byzantinische Kaiserin Maria-Martha im Lichte Neuerer Archaologischer Ausgrabungen”, *Byzantinische Malerei Bildprogramme-Ikonographie-Stil*, Reichert Verlag Wiesbaden, 183-210.
- Mikaberidze 1998, Avtandil Mikaberidze, “Maria-Martha Bagrationi in Byzanz und Georgien”, *Caucasica the Journal of Caucasian Studies*, v. I, Tbilisi, 128-159.
- Mtsire 1981, Giorgi Mtsire, *tskhovreba giorgi mtats’mindelisa*, dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi, ts. II (XI-XII), redaktori ilia abuladzis, Tbilisi.
- Neville 2012, Leonoro Neville, *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium*, Cambridge University Press.
- Nicol 2001, Donald Nicol, *Bizans’ın Soylu Kadınları On Portre 1250-1500*, yay. haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

- Ostrogorsky 2015, Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Otarishvili ve Mikeladze 2020, Alexandre Otarashvili - Nunu Mikeladze, "bizant'iiis dedopali mariam bagrat'ioni da sakartvelo", *ist'oria, arkeologia, etnologia*, 1/3, 111-117.
- Peacock 2007, Andrew Peacock, "Between Georgia and the Islamic World: The Atabegs of Samc'xe and the Turks", *At the Crossroads of Empires: 14th -15th Century Eastern Anatolia. Proceedings of the International Symposium*, held in Istanbul, 4th-6th May 2007. İstanbul, ss. 49-70.
- Psellos 1979, Mikhael Psellos, *The Chronographia of Michael Psellus*, trans. E. Sewter, Penguin Classics.
- Shengelia 1968, Nodar Shengelia, *Selchuk'ebi da sakartvelo XI sauk'uneshi*, Tbilisi 1968.
- Subaşı 2022, Ömer Subaşı, *Gürcistan Krallığı (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Tarieladze 2021, Nestan Tarieladze, *bizant'iiis kartveli dedopali*, sakartvelos sap'at'riarkos ts'minda t'bel abuserisdzis sakhelobis sasts'avlo universit'et'i humanit'arul metsnierebata da ganatlebis pak'ult'et'i, Khich'auri.
- Urfalı Mateos 2000, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım ve Şimşek 2018 Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Zonaras 2008, Ioannes Zonaras, *The History of Zonaras*. Trans. Thomas Banchich and Eugene Lane, Routledge, London and New York.

SUMMARY

In the first quarter of the XIth century, the Georgian Kingdom, which was engaged in a fierce struggle with the Byzantine Emperor Basileios II, managed to create an independent/united Georgia due to other political and administrative developments, although it could not dominate the Empire to a great extent. The Georgian Kingdom emerged as the balance element of the Caucasus region. However, although this was an important development for the Georgians, it was a difficult situation to dominate a strategic geography such as the Caucasus. Because just at the time when the Georgian Kingdom was established, Çağrı Bey's Anatolian campaigns took place and these regions became places that the Seljuks wanted to own and even planned to settle with their families. Especially the XIth century is considered as a new period in Georgian history. The Seljuks were added to the Byzantine-Georgian equation that continued for a long time.

Basileios II, who ascended the Byzantine throne in the last quarter of the Xth century, had to fight a major rebellion in the first years of his reign. Having successfully suppressed the rebellion, the Emperor turned his attention to the western and eastern regions and wanted to strengthen his rule in these regions. In this context, the biggest struggle took place in the Balkan region in the west. In the east, he successfully captured the regions within the Georgian borders. So much so that he strengthened the Byzantine dominance by establishing *Themata* in the military regions extending from north to south and even to Mesopotamia. After the rule of Basileios, the Byzantine Empire, which reached the peak of its power, began to decline. Especially the Pecheneg raids in the west and the expansion policies of the Seljuks in the east, as well as the power struggles in the palace, put the Empire in a difficult situation.

The political situation of Byzantine and Georgia in the XIth century, which we have briefly tried to express above, actually prepared the ground for these two states to make an agreement rather than fighting among themselves. This agreement was realized especially as a result of the efforts of Georgian King Bagrat. When Bagrat's beautiful daughter Mariam Bagrationi went to the Byzantine palace as a bride (*dedopali* in Georgian sources), it changed the whole balance. Mariam, who went to the palace as a little girl at first, turned into a very powerful figure in time and shaped the Byzantine throne for a period.

Due to the content of the study, the political developments in the Byzantine Empire have not been completely touched upon. After the Battle of Malazgirt (1071) ended in disappointment for Byzantine, there was a change in the throne. The young Mikhael Dukas (Mariam's first husband) remained on the throne for 7 years, but he was not strong enough to revive the Empire. Dukas was deposed in 1078 by Nikephoros Botaneiates, who came from Antioch to challenge for the throne. But Nikephoros was an old emperor and lacked the support to secure his throne. Unlike Nikephoros, Alexios, who was militarily experienced and supported by the military authority and the Komnenos dynasty, seized the throne in 1081. Thanks to the marriage strategies of Alexios' mother Anna Dalassene, all powerful families joined the Komnenos family. There were 4 prominent women at that time; Mariam Bagrationi, Anna Dalassene, Eirene Dukaina and Maria of Bulgaria.

Mariam Bagrationi married Emperor Mikhael Dukas. Constantine was born from this marriage in 1074. When Nikephoros seized the throne, Mariam and her son Constantine retreated to the Petriton Monastery. Meanwhile, with the advice of Ioannes Dukas, Mariam married the one who seized the throne. This marriage was not true according to Byzantine sources. However, Mariam became Empress once again. Mariam helped the young Komnenos brothers Isaakios and Alexios and took them under her protection. Isaakios married Mariam's cousin. Alexios was adopted by Mariam. After Alexios seized the throne, rumors circulated in the capital that Mariam was responsible for the delay in the coronation of Alexios' wife Eirene Dukaina. According to the rumor, Alexios wanted to marry Mariam. However, Eirene, who was a very strong personality, managed to be crowned and continued her marriage with Alexios. Constantine was removed from the throne as a partner in the imperial administration. Nothing would ever

Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)

be the same for Mariam and her son Constantine. In the following period, Mariam is only encountered in an assassination attempt against Alexios.

After moving away from the Byzantine palace, Mariam led a predominantly religious life. After the death of her son, she contributed to both education and religious buildings in Georgia. This study focuses on the life story and political events of an Empress who marked a period of both Georgian and Byzantine history. The study, which is based on Georgian and Byzantine sources, tries to explain Mariam Bagrationi's emergence as a strong character in the Byzantine palace; sometimes for herself and sometimes for the future of her son. It has been determined that this subject, which is frequently included in Georgian and Byzantine historical studies, is missing in Turkish historiography. This study has been prepared to fill this gap.

EKLER

Ek-1

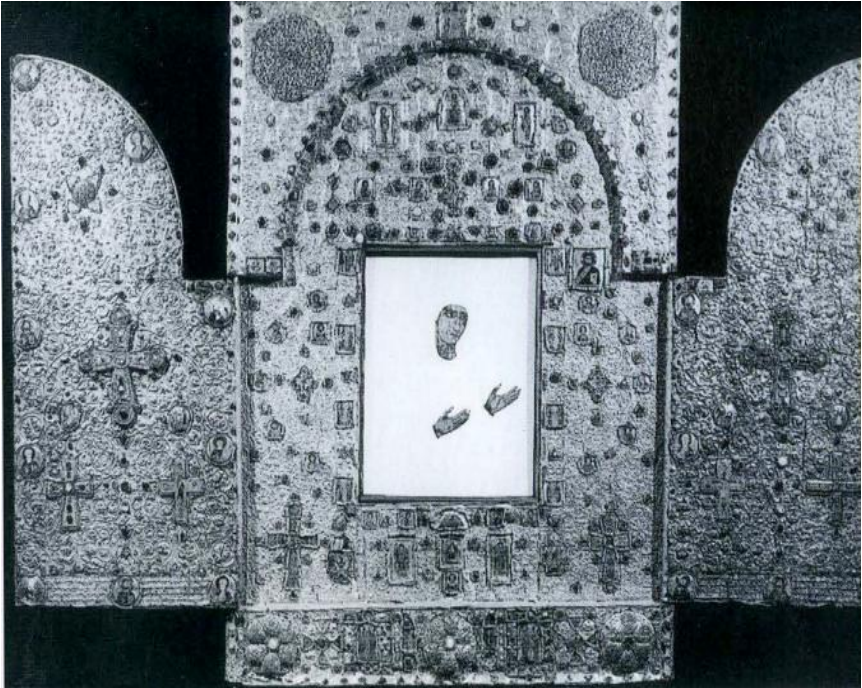

Paris Coislin'deki Aziz İoannes Krisostomos'un Vaazları'nın yer aldığı yazmada geçen Nikephoros Botaneiates ve Mariam'ın görseli Bkz. Mikaberidze 2000, s. 185.

*Bizans Sarayında Gürcü Bir İmparatoriçe: Mariam Bagrationi Hayatı ve Faaliyetleri
(1050-1118)*

Ek-2:Hahuli İkonunda yer alan Dukas ve Mariam görseli. Bkz. Mikaberidze 2000, s. 196.

Ek-3 Hahuli Triptiği. Bkz. Mikaberidze 2000, s. 199.

Ek-4: Altın formda hazırlanan Maria Botaneiates yazılı bir yüzük. Bkz. Mikaberidze 2000, s. 187.

Ek-5. 1070 tarihli Mariam'a ait kurşun mühür örnekleri. Bkz. <https://georoyal.ge/?id=963> veya https://kids.kiddle.co/Maria_of_Alania